

**ZAMONAVIY O‘ZBEK SHE’RIYATIDA TASHXIS-METAFORANING
BADIY-ESTETIK FUNKSIYALARI (A.ORIPOV VA R.PARFI IJODI
MISOLIDA)**

Xushboqov Qobilbek Shokirovich

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası o‘qituvchisi*

Daminova Hulkar Ilhom qizi

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Filologiya va tillarni o‘qitish o‘zbek tili yo‘nalishi 4-kurs talabasi*

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqolada XX asrning ikkinchi yarmi va mustaqillik davri o‘zbek she’riyatining sarsari va o‘zanini belgilab bergan ikki yirik simo – Abdulla Oripov va Rauf Parfi lirikasida tashxis va metafora san’atlarining sintezlashuv qonuniyatlari amaliy jihatdan tadqiq etilgan. Maqolada an’anaviy ritorik tahlil chegaralaridan chiqilib, lingvopoetik va kognitiv metodologiya asosida she’riy matn arxitektonikasi o‘rganilgan. Har ikki shoirning borliq elementlariga insoniy intellekt va ruhiyat yuklash hamda mavhum falsafiy konseptlarni vizuallashtirish mahorati qiyosiy-tekstologik tahlillar yordamida ilmiy muomalaga kiritilgan va baholangan. **Kalit so‘zlar:** Abdulla Oripov, Rauf Parfi, tashxis-metafora sintezi, kognitiv poetika, lingvopoetik tahlil, xotira konsepti, psixologizm, individual uslub, matn semantikasi, estetik funksiya.

АННОТАЦИЯ

В данной научной статье на практическом уровне исследованы закономерности синтеза искусств олицетворения (ташхис) и метафоры в лирике двух крупнейших фигур узбекской поэзии второй половины XX века и периода независимости – Абдуллы Орипова и Рауфа Парфи. В статье

осуществлен выход за рамки традиционного риторического анализа, и на основе лингвопоэтической и когнитивной методологии изучена архитектура поэтического текста. На основе сравнительно-текстологического анализа в научный оборот введены и оценены мастерство обоих поэтов в наделении элементов бытия человеческим интеллектом и психикой, а также их умение визуализировать абстрактные философские концепты.

Ключевые слова: Абдулла Орипов, Рауф Парфи, синтез олицетворения и метафоры, когнитивная поэтика, лингвопоэтический анализ, концепт памяти, психологизм, индивидуальный стиль, семантика текста, эстетическая функция.

ABSTRACT

In this scientific article, the laws of the synthesis of personification (tashkhis) and metaphor arts in the lyrics of two major figures of Uzbek poetry of the second half of the twentieth century and the independence period – Abdulla Oripov and Rauf Parfi – are practically investigated. The article goes beyond the boundaries of traditional rhetorical analysis, and the architectonics of the poetic text is studied based on linguopoetic and cognitive methodology. Through comparative-textual analysis, both poets' mastery in endowing elements of existence with human intellect and psyche, as well as their ability to visualize abstract philosophical concepts, are introduced into scientific circulation and evaluated.

Keywords: Abdulla Oripov, Rauf Parfi, synthesis of personification and metaphor, cognitive poetics, linguopoetic analysis, memory concept, psychologism, individual style, text semantics, aesthetic function.

KIRISH

Badiiy adabiyot, xususan, uning imperativ janri bo‘lmish she’riyat – inson ruhiy olamidagi evrilishlarni, ijtimoiy muhit buralishlarini va falsafiy mushohadalarni tilning yashirin semantik imkoniyatlari vositasida kashf etuvchi

murakkab diskursdir. O‘zbek adabiyotshunosligida uzoq yillar davomida she’riy matndagi ko‘chimlar, xususan, metafora (istiora) va tashxis (personifikatsiya) faqatgina shakliy bezak, tasvirni chiroyli ko‘rsatishga xizmat qiladigan tashqi elementlar sifatida baholanib kelindi. Biroq zamonaviy adabiyotshunoslik ilmi va kognitiv yo‘nalishlar shuni isbotlamoqdaki, metafora va tashxisning bitta kontekst doirasida sintezlashishi – ijodkor tafakkurining borliqni qayta modellashtirish usulidir.

XX asr o‘zbek she’riyatida o‘ziga xos poetik inqilob qila olgan ikki buyuk ijodkor – O‘zbekiston Qahramoni Abdulla Oripov va betakror lirik shoir Rauf Parfi o‘z asarlarida tashxis-metaforani individual uslub yaratuvchi va matn osti (subtekst) ma’nolarini shakllantiruvchi fundamental konstruksiya darajasiga ko‘tardilar. Mazkur maqolada ushbu ikki shoir lirikasidagi ma’no ko‘chishi va jonlantirish simbiozining badiiy-estetik hamda psixologik funksiyalari matniy dalillar asosida tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

Lirik asarda tashxis va metafora ayri holatda kelganda ham muayyan estetik vazifa bajaradi, ammo ularning o‘zaro sintezi matnda portlash effektini (semantik siljishni) yuzaga keltiradi. Rauf Parfi va Abdulla Oripov badiiy uslubi turlicha shakllangan bo‘lsa-da, har ikki ijodkor ham til strukturasi ichki ruhiyatga bo‘ysundirishda aynan mana shu sintezga tayanganlar:

1. Rauf Parfi lirikasida tabiat elementlarining psixologik va ijtimoiy personifikatsiyasi Rauf Parfi she’riyatining kognitiv xaritasi o‘rganilganda, unda tabiat hodisalari (*yomg‘ir, qor, shamol, tuman, daryo*) shunchaki statik fon yoki estetik dekoratsiya vazifasini bajarmasligi ma’lum bo‘ladi. Shoir borliqni butunlay insonlashtiradi va lirik qahramonning qalb dardi, hurlikka bo‘lgan intilishlari va ijtimoiy iztiroblarini tabiat hodisalari sirtiga ko‘chiradi. Shoirning vizual va akustik tasvir uyg‘unligiga qurilgan lirik helasiga e’tibor qarataylik:

Yomg'ir yog'ar, shizg'irib yog'ar,
Chertar qalbim torlarini u.
Eski dardim yangidan uyg'oq,
Eski dardim — qorlar tagida...

Ushbu matn tarkibidagi lingvopoetik mexanizmlarni qatlamlarga ajratsak, kognitiv darajada murakkab semantik o'yin guvohiga aylanamiz. Birinchi navbatda, "Yomg'ir chertar" birikmasida "chertmoq" (asosan insonga xos bo'lgan, muayyan maqsadli harakat) fe'li yomg'ir obyektini sirtiga yuklanmoqda va bu yerda tashxis hodisasi ro'y beryapti. Biroq bu oddiy jonlantirish emas. Chunki keyingi o'rinda yomg'ir chertayotgan obyekt "qalbim torlari" deb berilgan. Inson qalbining musiqiy cholg'u asbobiga (masalan, torli cholg'uga) o'xshatilib, "torlari" so'zining ishlatilishi – yuksak individual metafora (istiora) hisoblanadi. Natijada, yomg'irning bu mavhum torlarni chalishi orqali matnda "tashxis-metafora" birlashuvi yuzaga keladi va u matnda psixologizm funksiyasini bajaradi: tashqaridagi tabiiy yomg'ir lirik qahramon ichidagi subyektiv dunyoni, ya'ni "qorlar tagida yotgan eski dardni" uyg'otadi. Shunday qilib, Rauf Parfi matnda subyekt (inson) va obyekt (tabiat) chegarasini mutlaqo yo'qotib yuboradi.

2. Abdulla Oripov she'riyatida mavhum konseptlarning kognitiv-metaforik moddiylashuvi

Agar Rauf Parfi konkret tabiat hodisalarini insonlashtirish orqali psixologizmni kuchaytirgan bo'lsa, Abdulla Oripov lirikasida aksincha jarayon – o'ta mavhum, falsafiy, ijtimoiy va psixologik tushunchalarni (Vaqt, Umr, Xotira, Armon, Vijdon) moddiy shaklga keltirish, ularga tana va ruh berish tamoyili yetakchilik qiladi. Shoir inson umrining poyoniga yetishi, o'tgan hayot yo'lini taftish qilish falsafasini shunday ifodalaydi.

Yillar o'tib borar, botar quyoshlar,
Xotira sahrosin qoplaydi g'ubor.

Eski armonlarim, to‘kilgan yoshlar,
Sizni eslamoqqa majbur etar yor.

Ushbu to‘rtlik tarkibidagi *"Xotira sahrosi"* birikmasi o‘zbek adabiyotidagi eng mukammal va yirik konseptual metaforalardan biridir. Insonning xotirasi – o‘tmish voqealari, esdaliklari saqlanadigan bepoyon, cheksiz, ba’zida issiq va qumli tushuncha sifatida *"sahro"* sub-domeniga ko‘chirilmoqda. Uni *"g‘ubor qoplashi"* esa vaqt o‘tishi bilan inson miyasidagi unutilish, xiralashish kabi fiziologik va psixologik jarayonlarning ajoyib badiiy proeksiyasidir. Keyingi satrlardagi lingvopoetik burilish yanada diqqatga sazovordir: "armonlar" va *"to‘kilgan yoshlar"* sirtiga tirik, majburlovchi kuch xususiyati yuklanib, lirik qahramonni harakatga keltirayotgan subyektlar – tashxis sifatida tasvirlanmoqda. Mavhum tuyg‘u bo‘lmish armon va jismoniy unsur bo‘lmish ko‘z yoshi birlashib, ijodkor shaxsiyatini botiniy isyon va pushaymonlikka undaydi. Abdulla Oripov ushbu sintez orqali falsafiy she’riyatni quruq didaktikadan qutqarib, unga yuksak emotsionallik va estetik mukammallik bag‘ishlaydi.

XULOSA

O‘tkazilgan qiyosiy-tekstologik va lingvopoetik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Abdulla Oripov va Rauf Parfi she’riyatida tashxis-metafora sintezi shunchaki tasodifiy kelgan ritorik elementlar emas, balki asar g‘oyasi va konsepsiyasini harakatlantiruvchi asosiy strukturaviy dvigateldir. Rauf Parfi mazkur sintez orqali tabiatni o‘z ichki dunyosining tilmochiga aylantirgan bo‘lsa, Abdulla Oripov mavhum falsafiy-intellektual o‘ylarni o‘quvchi ko‘z o‘ngida moddiylashtirishga erishgan. Har ikki holatda ham ushbu badiiy sintez o‘zbek she’riy tili va poetikasining semantik qatlamlarini kengaytirishga, uning falsafiy-estetik ta’sir quvvatini global miqyosga olib chiqishga xizmat qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Oripov A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Sharq, 2011.– 320b.
- 2.Parfi R. Sakonat. – Toshkent: Muharrir, 2013.– 180b.
- 3.Sharafiddinov O. Ijodni anglash baxti. – Toshkent: Sharq, 2004. – 256b.
- 4.Karimov N. XX asr o‘zbek she’riyati poetikasi. – Toshkent: Fan, 2007. – 192b.
- 5.Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005. – 272 b.